

Posudek na rigorózní práci Jiřího Oesterreichera *K rané rekatolizaci dolnorakouského panství Weitra v letech 1587 – 1589 s přihlédnutím k lokalitě tzv. českého Vitorazska, aneb poddaný v soukolí patrimoniálních a patronátních vrchností. Příspěvek k poznání církevních i vrchnostenských dějin významného a s českým územím přímo sousedícího pohraničního regionu*

Předložená práce Jiřího Oesterreichera je nepochybně velmi zajímavým textem. Autor sledoval zvolený region v letech 1580–1605, a to s důrazem na detailní analýzu případu rekatolizace panství Weitra na konci 80. let 16. století. Jedním z podstatných momentů textu je vymezení se vůči závěrům diplomové práce rakouské historičky Brigitte Lernet na obdobné téma. Hned na úvod se sluší poznamenat, že autor se výborně orientuje v dějinách sledovaného regionu, zvláště důležitá je dobrá znalost topografie a vrchnostenských poměrů. A zjevné je rovněž pečlivé procházení pramenů, díky němuž mohlo být v práci upozorněno na množství zajímavých detailů. Posudek píše s tím, že nejsem specialistou na otázky týkající se poddanských poměrů, lenních vztahů či majetkoprávních aspektů raněnovověkých vrchností a poddaných. Ovšem právě to – různé typy vztahů vrchností k poddaným, nikoli rekatolizace – je hlavním tématem této práce. I z toho důvodu je řada následujících poznámek spíše diskusního charakteru, a přestože v posudku převažují kritičtější připomínky, považuji tuto rigorózní práci za hodnou pozornosti.

I. Koncept textu: Na první pohled mne překvapilo poněkud neobvyklé členění práce. Tři hlavní části samotné analýzy – úvod, limity (rozsáhlý rozbor jednotlivých pojmů, 70 s.) a rekatolizace (analýza poměrů na panství, 110 s.) – jsou rozdrobeny do velkého množství podkapitol, což spíše než systematicky strukturovaný text připomíná narativní způsob podání dějepisců 19. století. Velká roztržitost výkladu platí zejména pro nejrozsáhlejší část o rekatolizaci, v níž autor za sebe řadil jednotlivé krátké podkapitolky, které na sebe příliš nenavazují a týkají se různorodých aspektů každodennosti sledovaného regionu v daných letech. Chybí zde jasná koncepce, definované výzkumné otázky a posloupnost argumentace, kvůli čemuž se čtenář ve výkladu ztrácí. Také jsem nerozuměl tomu, proč byla závěrečná část nevhodně nazvána „finita la commedia“. Chyběl mi skutečný závěr, sumarizace poznatků, jichž bylo v práci dosaženo, a jejich zapojení do kontextu současného stavu poznání (alespoň s ohledem na otázku rekatolizace). Místo toho autor skončil u vlastivědného exkurzu do dějin panství v následujícím období.

Pokud jde o edici základního pramenného materiálu, která tvoří podstatnou část této práce, jednalo se bezesporu o velice náročný počín, a to nejenom z důvodu různorodosti editovaných pramenů: zповědních a dalších poddanských seznamů, zpráv úředníků, hlavně však korespondence mezi různými zainteresovanými subjekty. S ohledem na krátký časový úsek (1587–1600), který zachycuje, jde o výjimečný soubor pramenů, jenž bezesporu volá po dalším využití. Zařazení edice je každopádně výborné, jelikož umožňuje kritické ověření autorových závěrů a představuje ideální – málokdy však splnitelný – postup historikovy práce. Oceňuji rovněž mapovou přílohu, která zachycuje zkoumaný region rozdělený dle různých typů panství, a to včetně úrovně jejich rekatolizace.

II. Metodologie, prameny a literatura: V úvodu své práce J. Oesterreicher ohlašuje mikroanalýzu, tedy pohled zdola. Navíc pojímá otázku rekatolizace v souvislosti se vztahem poddaných k vrchnosti: rychlá rekatolizace zvoleného panství je vnímána jako odraz mocenských a služebných vztahů v regionu. Jelikož tyto vztahy nebyly na

zkoumaném panství zdaleka jednoznačné, slibuje předložený text neotřelou perspektivu. Autor se snaží ukázat, které typy vztahů byly pro rekatolizaci stěžejní (vazby patrimoniální) a které naopak podružné.

Pramená základna, která byla pro vypracování textu využita a která pochází především (ale nejenom) z rakouských archivů ve Vídni, St. Pölten a Weitře, je rozsáhlá. Nepostřehl jsem však její důkladnější kritické zhodnocení, a to ani v případě zásadního fasciklu, jenž se stal hlavním souborem pramenů pro danou práci a jenž by vyžadoval zodpovězení otázky jak, případně kým a proč byly dokumenty uspořádány. Rovněž literatura byla představena vyjmenováním, chybí nicméně její kritika a základní závěry, od nichž by se měla odvíjet vlastní autorova interpretace. Náznaky kritického přístupu lze vidět pouze u třech prací, které se staly hlavní autorovou inspirací, tj. článků R. Šimůnka a J. Hrdličky a knihy P. Mati. Škoda však, že autor v této inspiraci nešel takřka ke zdrojům, z nichž zmínění autoři sami vycházeli, čili přímo k zahraničnímu bádání historickému a sociologickému.

Některá autorova východiska na mne působila rozpačitě. Za diskutabilní a nepřesvědčivé považuji zpochybnění rovnocenné pozice českých stavů a panovníka: pokud jsem dobře porozuměl, snaží se autor popírat platnost zásady stavovského dualismu a tvrdí, že stavovská privilegia drželi pouze nejmocnější šlechtici; a také, že panovník nebyl první mezi rovnými, ale měl mnohem významnější pozici. Nijak přesvědčivě to však v textu dokázáno není, jde jen o dohady, které stojí proti dlouhému bádání českých historiků. Navíc realita politických jednání mezi stavy a panovníkem se přece neodvíjela pouze od sociálního a majetkového postavení šlechticů, nehledě k tomu, že česká šlechta byla členěna dle více hledisek. Podle mého názoru autor příliš dobře nerozlišil mezi rétorikou dobových pramenů a realitou politické pozice jednotlivých skupin. Hlavně však je celá argumentace nepodstatná pro úzce vymezené téma práce, což platí stejně tak pro diskusi na téma „ministerialita“, „aristokracie“ a služební šlechta (nepochopil jsem její smysluplnost pro tento text). Obdobně nepřesvědčivý dojem jsem měl u vymezení termínu „Grundherrschaft“ (s. 58): autor kritizuje českou historiografii za nepřesný překlad („gruntovní panství“), avšak neuvádí takřka žádné příklady tohoto výskytu a opomíjí bohatou literaturu, která se tématu Grundherrschaft/ Gutherrschaft v poslední době věnovala (M. Cerman, E. Maur, D. Štefanová aj.) a nepojímala jej tak, jak autor uvádí.

III. Rekatolizace: Text práce dokládá rychlou (vnější) rekatolizaci vitorazských obyvatel v r. 1587, což autor vysvětluje v zásadě pragmatismem měšťanů (s. 126). V případě obyvatel venkova však nastával problém, pokud byli poddanými více vrchností (resp. subjektů), které nad nimi držely různé typy panství. Potvrzuje se zde zásadní role místních správců (hejtmanů, vrchnostenských úředníků) na podobu a průběh rekatolizace. Navzdory tomu, že autor takřka nereflektoval literaturu o rekatolizaci jako historiografickém problému, což vedlo k absenci kladení si relevantních otázek, obsahuje text řadu zajímavých postřehů, například k argumentům o nedostavení se ke zpovědi, k užívání gregoriánského kalendáře aj. Absence vhodných pramenů bohužel znemožnila pojednat problém konfesijní identity, dokonce nebylo možné více než odhadovat, že zdejší obyvatelstvo bylo před rekatolizací luterské. Celkově je však argumentace zajímavá a podnětná. Autor mj. ukazuje, že údaje tradičně získávané z typických pramenů pro poznání průběhu rekatolizace (například ze zpovědních seznamů) nemusejí vystihovat celou skutečnost, která mohla být mnohem barvitější a odrážet i aspekty majetkoprávní, geografické či jiné.

IV. Terminologie: V souvislosti s problematikou rekatolizace je v práci často užíváno sousloví „rekatolizační misie“, popřípadě dokonce „násilné rekatolizační misie“. Nepovažuji to za vhodné, neboť pojem misie se ve vybraném historickém kontextu vztahuje spíše k působení řádových a jiných duchovních. V tomto případě jde prostě o rekatolizační opatření: misii bych si je asi nedovolil nazvat, natož pak označovat aktéry dragonád za „misionáře“ (s. 14). Domnívám se, že ani kdybychom připustili užití slova misie ve významu misijního, tedy ke konverzi směřujícího úsilí, nelze jej pro aktivity vrchností v 16. století použít, neboť z jejich pohledu patrně nešlo primárně o misijně-náboženský úkol, ale o mocenskopolitické, resp. sociálnědisciplinační záměry (v dané době pochopitelně nerozlučně spjaté s náboženstvím). Skutečnost, že šlo v první řadě o vrchnostenská práva na správu poddaných ostatně dokládá i posuzovaný text. Na jiných místech autor používá také výrazy „rekatolizační podniky“ (tj. opět soubor opatření), dále se píše o „restauraci katolicismu“. Nerozumím užívání plurálu slova rekatolizace: píše se stále o „násilných rekatolizacích“; proč? Jde přece o pojmenování historiky vcelku jasně definovaného procesu, nikoli o průběh události v konkrétním místě.

Oceňuji snahu důkladně se vypořádat s nejrůznějšími termíny (fojstství, panství, lenní vztah atd.), které není jednoduché na základě dochovaných pramenů definovat, zvláště pro dobu, která se ještě nevyznačovala precizní definicí právních pojmů a vztahů tak, jak ji známe z moderní doby. Na druhou stranu se mi zdálo, že pozornost věnovaná kritice české historiografie s ohledem na nepřesné či neexistující termíny pro německá označení různých forem vrchnostenského panství byla snad až příliš detailní. Některé části tohoto úsilí sice nejsou nezajímavé, avšak se zřetelem k tématu práce přece jen poněkud méně podstatné. Cílem práce nebyla sémantická analýza německých pojmů *Vogtherrschaft*, *Grundobrigkeit* apod. Navíc je potřeba si uvědomit, že autorova argumentace vychází pouze ze znalosti pramenů jednoho, velice specifického regionu, a že tedy jím navrhované, z rakouské historiografie přejaté definice nemusí mít obecnou platnost. Zvláště nepřehledný se mi zdál výklad o pojmu člověčenství, u něhož mi nebylo jasné, co chce autor říci; jestli chtěl ukázat existenci různých forem vztahů poddaných k vrchnosti na příkladu rozdílu pojmů poddanství a člověčenství, nepřišel s ničím novým: jím citovaná (v pozn. 166) rozdílná forma přísahy u jindřichohradeckých měšťanů, kteří se zavazovali k poddanství, a venkovanů, kteří se navíc k tomu vázali člověčenstvím, nic překvapivého nedokazuje. Podle mého mohlo být více pozornosti věnováno geograficko-sociálním problémům sledovaného panství, které zásadně ovlivňovaly průběh a případný úspěch či neúspěch rekatolizace. Obecně bych řekl, že celé druhé části chybí koncepce a text působí jako výčet různých pojmů, které se autor snaží upřesnit. Chybí však jasně položená otázka a odpověď na ni – co je vlastně výsledkem této kapitoly? Že existovalo mnoho pojmů, které určovaly vztah vrchnosti k poddaným? A že tyto pojmy jsou jinak vykládány v české a jinak v rakouské historiografii?

V. Drobnosti: Aniž bych měl v úmyslu lpět na přílišných margináliích, dovolím si upozornit na několik drobných nesrovnalostí: Anglický historik se jmenuje Evans a nikoli Ewans. Tisk „*Georgica curiosa aucta*“ patří do pramenů a nikoli literatury. Pumprova disertace „*Beneficia, záduší a patronát*“ vyšla již i tiskem. Při slovech o nedostatečnosti českého bádání, jež by zohledňovalo míru volnosti poddanského obyvatelstva a roli vesnické samosprávy není radno zapomínat na práce věnující se migracím a majetkoprávním aspektům (například J. Grulichy či A. Velkové) – ty by autorovi ukázaly právě to, na co si údajně musel přijít intuitivně, jak se píše na s. 108-9. Termín „*politisch*“ měl v raném novověku jiný význam než dnešní slovo politický (s.

168). Slova o útěšné roli katolicismu v době třicetileté války – mystika a důraz na kontemplaci, stejně jako intimita zpovědi údajně „upokojovaly citlivou duši středoevropského člověka“ (173) – neodpovídají realitě ze dvou důvodů: jednak zpovědní praxe v této době ještě nebyla dostatečně rozšířena ani kodifikována (to se dělo teprve v průběhu 17. století pomocí zpovědních manuálů a vizitací); a jednak potridentská zpověď nebyla tak docela útěšnou záležitostí, jak nám ukazují nejenom zpovědní manuály, ale i reakce věřících na katolickou praxi; v uvedených, málo však zkoumaných otázkách není dobré věřit všem romantizujícím pasážím starší literatury (v tomto případě Josefa Pekaře).

Celkově považuji předložený text za odpovídající úrovni rigorózní práce a nemám s jeho uznáním problém. Nicméně v případě, že by se autor rozhodoval o publikování vybraných částí práce, měl by text projít důkladnou revizí a prodělat koncepční i metodologická vylepšení. Z hlediska jazykového bych – zejména, ale nejenom s ohledem na pramennou základnu a na množství hypotetických závěrů – doporučil skromnější užívání výrazů „zcela jistě“, „zcela nepochybně“, „jednoznačně“ apod.

V Brně, 1. září 2014

Tomáš Malý

